

Az itt közölt fordítás Arkagyij Sztrugackijnek az Ogonyok c. folyóiratban közzétett visszaemlékezése alapján készült. A cikkből a kevésbé informatív, közhelyszerű részleteket terjedelmi okokból elhagytuk, jóllehet éppen ezek a részek azok, amelyek a maguk módján sokkal döbbenetesebb hatásúak lehetnek, mint a Stalker forgatása és bemutatása körüli botrányok ismertetése. Az egész visszaemlékezés nyelvszínvonala olyasmire enged következtetni, amiről pedig gyakran és szívesen feledkezünk meg: az igazán nagy embereket nem csak az ellenségeik, a hivatal, a "hatalom" nem értik meg, nem értik őt azok sem, akik a barátainak, a közvetlen munkatársainak tartják magukat. Ez az írás számomra a zseniális ember körül kialakuló légüres térről is szól, ahol pedig senki emberfia nem tud megélni.

(a ford.)

A. Sztrugackij

Tarkovszkijről és a Stalkerről

78 júliusában történt. Andrej Tarkovszkij Tallin mellett forgatta a "Stalker"-t, és én, mint az egyik forgatókönyvíró, vele voltam. Andrej kimerülten, lesoványodva tért vissza a forgatásról, és nekiültünk a forgatókönyvnek. Kirajzolódott, hogy melyek a felesleges epizódok, és kigondoltuk a szükségeseket. Kihúztuk a lényegtelenné vált dialógusokat, és megterveztük a fontosakat. Néha késő estig elvitatkoztunk, egyezkedni próbáltunk, ám amikor kora reggel felkeltem, Andrej már a forgatásnál dolgozott.

Felhívom a figyelmüket: addig a tragikus júliusig Andrej még egyetlen felvett kockát sem látott. Várt a sorára, hogy a Moszfilmtől megkapja az előhívógépet. Emlékszem, hogy megdöbbsentem, sőt meg is ijedtem: úgy tűnt, mintha vakon végezné a munkáját, és hogy ebből előbb-utóbb valami kellemetlenség származik. Így is történt, csak hogy a baj egészen váratlan irányból tört ránk.

A felvett anyag előhívása során a gépben zavar keletkezett, és a film erősen megrongálódott. Úgy emlékszem megrongálódott akkor Mihalkov-Koncsalovszkij "Szibériádá"-jának felvett anyag is. Magától értetődik, skandalum. A technikai részleg főnökének helyettese diplomáciai infarktust kapott (vagy gutaütést, vagy isiászt). A legkülönbözőbb bűnbakokat sorolták elő.

Mihalkov-Koncsalovszkijt csak morálisan érintették a veszteségek. Vagy a rongálás bizonyult nála jelentéktelennek, vagy pedig hamarosan majdnem teljesen kompenzálták anyagi veszteségeit: a filmszalagot, a költségeket és egyebeket. Nem emlékszem pontosan. Megvolt akkor a magam baja.

Borzasztó és gyakorlatilag kilátástalan helyzetbe került Andrej. Mint író, tökéletesen megértettem a lelkiállapotát, hiszen ez ugyanaz (ha nem szörnyőbb), mint amikor egy író elveszti művének egyetlen kéziratát, de nem úgy, hogy a piszkozat sem marad meg. A körülmények azonban sokkal rosszabbul alakultak. Elpusztult az Andrej részére kibocsátott filmszalag fele, és végleg elveszítettük a filmre kapott pénz kétharmadát. A fele, és végleg elveszítettük a filmre kapott pénz kétharmadát. A Goszkinóban udvariassen, de kategorikusan megtagadták a veszteségek kompenzálását. Kedvesen azt ajánlották neki, hogy a tönkrement szalagot

tekintse normálisan előhívottnak és folytassa a forgatást, amikor pedig ezt kerekén visszautasította, értésére adták, hogy nagylelkűen készek minden veszteségét törölni az alkotói kudarcról szóló paragrafus alapján, természetesen, ha futyul a filmre, és egy másikkal kezd foglalkozni.

Bizony nehéz napok voltak. Andrej komoran járt-kelet, mint egy felleg. A forgatócsoport megdermedt a szörnyűségtől. (Egyébként a csoportban senki nem gondolt disszidálásra, senki, kivéve Andrej kedves emberét, Georgij Rerberg operatőrt, aki azonnal kocsiba ült, és végleg ismeretlen irányba távozott.) Nincs is mit mondani, én is el voltam keseredve, és az egész bajt öntelten a Sztrugackij-testvérek örökös szerencsétlenségének tulajdonítottam. E napok egyikén beszéltem is erről Andrejnek, vadul és türelmetlenül elkergetett.

és hirtelen ... Andrej Tarkovszkijjal so! minden történt "hirtelen".

Körülbelül másfél héttel később Andrej felvidulva jelent meg nálam. Olyan volt, mint egy báránnyel. Ragyogott, őszintén szólva meg is ijedtem, amikor megláttam. Ő meg bejött a szobába, lábával, hátával és a tarkójával hozzátapadt a falhoz -- ezt csak ő tudta, én néhányszor próbáltam, de nekem soha nem sikerült --, tekintetét a mennyezetre függesztette, és hízogő hangon érdeklődött:

-- Mondd csak, Arkagyij, nem untad tízedszer is átírni a "Picknick"-et?

-- Hát, többnyire untam, -- óvatosságból nem hazudtam.

-- Aha -- mondta és jóindulatúan bólogatott. -- Na és mit szólnál hozzá, ha a "Stalker"-t nem egyrészesre, hanem kétreszesre szerveznénk?

Nem fogtam fel azonnal a dolog lényegét. Pedig a napnál is világosabb volt. A második részhez adnak időt is, pénzt is, filmszalagot is. Ha mindezt hozzátesszük ahhoz, ami az első változatból megmaradt, akkor kivághatjuk magunkat a csávából, és még egy nem kevésbé fontos körülmény: ekkor én már ösztönösen éreztem azt, ami Andrejnek mint tapasztalt profinak teljesen világos volt, -- elgondolásainak, amelyek a munka során megváltoztak és gazdagodtak az egy széria adta keretek nagyon-nagyon szűkek voltak már.

-- És megengedik? -- majdnem suttogva kérdeztem.

Andrej csak rám nézett és elfordult. Később megtudtam: már néhány nappal korábban elküldte e tárgyú igénylését (vagy követelését?) az illetékes hatósághoz, és ott összehúzódkodva és a fogukat csikorgatva megadták az engedélyt.

-- Tehát akkor -- hangzott ismét gyakorlatiasan -- utazz Leningrádba Borisz bátyádhoz, hogy tíz nap múlva új forgatókönyv legyen a kezemben. Két szériára. A helyszínt ne változtassátok meg. Csak a dialógusokat és a rövid reprízeket, és ami a legfőbb: Stalkernek tökéletesen másnak kell lennie.

-- Mégis milyennek? -- hőkentem meg.

-- Honnan tudjam? De ennek a tíz banditátoknak még a szelleme se maradjon a forgatókönyvben.

Emlékszem, felsóhajtottam. De mit volt mit tenni: Nem tudom, hogy a többi forgatókönyvírójával hogyan dolgozott, köztünk a következőképpen alakult. Viszem az új epizódot, amit tegnap csak körvonalaztunk. "Nem elég jó. Dolgozd át." "De akkor mondd meg, mit dolgozzak át rajta, mit tegyek hozzá, mit vegyek el belőle?" "Nem tudom, te vagy a forgatókönyvíró, nem én. Tessék, dolgozd át." Átdolgozom. Megpróbálom elkapni a hangnemet, az elgondolást, annak alapján, ahogy őt ismerem... "Most még rosszabb. Dolgozd át." Sóhajtok, odakullogok a felvevőgéphez. "Aha, Ez már jobb. De még nem

az igazi. Mintha itt ebben a mondatban elöbukkant volna valami. Próbáld meg kifejleszteni ..." Fásultan nézegetem "ezt a mondatot". Mondat, mint a többi. Szerintem teljesen esetleges. Nyugodtan ki is hagyhattam volna. De ... Átdolgozom. Sokáig olvassa, újra átnézi, borzolja a bajuszát. Aztán határozatlanul mondja: "N-na... Jól van, egyelőre megteszi. Legalább lesz miből kiindulni ... Most pedig írd át ezt a dialógust. Böki a torkomat, mint egy száka. Hozd összhangba az előtt és az utána álló epizóddal." "Miért, hát nincs összhangban?" "Nincs." "És mi nem tetszik benne neked?" "Nem tudom. Dolgozd át, hogy holnap estére kész legyen." Hát így dolgoztunk a forgatókönyvvel, amit már minden hatóság régen elfogadott és jóváhagyott.

-- és milyen legyen az új forgatókönyvben Stalker?

-- Nem tudom. Te vagy a forgatókönyvíró, nem én.

Érthető. Azaz, természetesen, semmi sem volt érthető, hanem már egyszerűen csak megszokott. Egyébként is még a munka megkezdése előtt világosan láttuk a bátyámmal: ha Andrej Tarkovszkij téved is, még a hibái is zseniálisak, és az átlag rendezők helyes döntéseinek tucatjával érnek fel.

Valami megérzésből megkérdeztem:

-- Figyelj, Andrijusa, minek neked a filmben a fantasztikum? Nem lehetne hagyni a fenébe?

Ravaszkásan elmosolyodott -- tisztára mint egy macska, amelyik fölfalta a háziúr papagáját.

-- Ez az! Te magad ajánlod! Nem én! Már régen szeretném, csak

féltem megmondani nektek, nehogy megsértődjeteek ...

Egy szó mint száz, másnap reggel Leningrádba repültem. Hogy miképp boldogultunk Borisszal, arról nem fogok írni, mert nem magunkról írok, hanem Andrej Tarkovszkijről. Nem fantasztikus szcenáriumot írtunk, hanem példázat-szerűt (ha példázaton olyan történetet értünk, amelynek szereplői egy adott kor tipikus eszméinek és magatartásformáinak tipikus képviselői). A Zónába indul, hogy leghőbb vágyai teljesüljenek, a divatos író, a jelentős Tudós és vezeti őket az új hit Apostola, a maga nemében sajátos idológus.

Pontosan tíz nap múlva visszatértem Tallinba. Andrej a reptéren várt rám. Megöleltük egymást. Megkérdezte: Elhoztad? Bólintottam, igyekeztem, hogy ne remegjek. Otthon elvette tőlem a kéziratot, csöndesen bement a másik szobába és jól becsukta maga mögött az ajtót. Az asszonyok hozzáfogtak, hogy megvendégeljenek engem, konyakot tettek az asztalra (éppen születésnapom volt). Nem is tudok mit mondani, mindenkinek gombóc volt a torkában.

Eltelt valamennyi idő. Talán egy óra körülbelül.

Kitárult az ajtó és bejött Andrej. Az arca semmit sem árult el, csak a bajusza volt fölborzolja, mint mindig, ha nagyon elgondolkozott.

Szórakozottan ránk nézett, odament az asztalhoz, a villájára tűzött egy falat ételt, a szájába vette és rágni kezdte. Aztán azt mondta a fejünk fölé nézve:

-- Először az életben SAJÁT forgatókönyvem van.

Nyolcvan január 3-án este Andrej Tarkovszkijjal fölléptünk a filmforgalmazási vállalat képviselői előtt. A hatalmas teremben azok az emberek gyűltek össze, akiknek meg kellett állapítaniuk, hogy fognak viszonyulni a nézők a "Stalker"-hez, és ettől függően hány példányt kell forgalomba hozni a filmből. Andrej kiállt, megmagyarázta a filmet, beszélt vele való munkáról, válaszolt a kérdésekre. A kérdéseket nagyon furcsáknak találtam. Hirtelen egy élénk basszus hangzott föl a teremben: "És ki fogja ezt a zagyvaságot végignézni?" Helyeslő nevetés harsant fel.

Andrej elfehéredett, a keze ökölbe szorult. Igyekeztem nem nézni rá, szót kértem. De már mentek el. Ördög tudja, hová mentek a filmforgalmazás eme lángelméi. A sörözőbe? A piszoárba? A fenébe? Beszéltem és láttam, ahogy lassan forgolódni kezdenek a tarkók, és szép lassan, hangos beszélgetés és nevetgélés közepetté kivonulnak a széksorok közül. A tarkók persze mind különbözőek voltak, nekem mégis úgy tűnt, mintha egyformán hájasak és körbeérhetetlenek lettek volna, és mindegyiken ott fénylett volna a már ismert, jóllakot "Nem kell!"

Soha nem éltem még át ehhez hasonlót.

Emlékszem, lejöttünk a dobozról a lépcső előtti kis térre. Andrej a fogát csikorgatta. Nekem remegett a kezem, és csak nagy ügyel-bajjal tudtam elővenni a gyufát, hogy rágyújtsak.

Néhány férfi és nő a közelünkben maradt. Miközben nyugtalanul körultekingettek, félhangosan mormogták:

-- Ne gondolják ... Nem vagyunk mind ilyenek ... Mi értjük ...

A negyemilliárd néző számára 196 példányt adott ki a filmforgalmazási vállalat.

Egész Moszkvának 3 kópia jutott.

A legelső hónapokban Moszkvában kétmillióan nézték meg a "Stalkert"-t.

(ford.: Mikola Gyöngyi)